

BONTINS * L° 61

Li RANTOELE

Gazete di prôze nèn racontrece ki rexhe tos les troes moes.
publiyeye pal "RANTOELE" - soce nèn recwârlante (a.s.b.l.)
avou l' aspalaedje del Kiminâlté Walonneye-Brussele

Mwaisse sicrijheu : L.Mahin - Dessins : Djozé

Eplaidieu responsåve : Pire Otjâcques

19, rûe d' la Hasse, 6840 Li Tchesteu - Bureau de dépôt : 6840-Neufchâteau

Pris : 3 uros å limero ; abounmint po èn an :12 uros (20 po l' etrindjir)

å conte 068-2204305-07 (IBAN BE74 0682 2043 0507)

Li mot « rantoele »

Li mot « **rantoele** », c' est dandjeus on riscôpaedje [mécoupure] do shuvion [suite de mots] « l'arantoele » (l'araegneye, l'arincrin). On l' dijheut purade so l'Ârdene, el Province do Lussimbork, la k' i s' prononcive *ranteûle, ranteûye, rantûye, rantûle, rantôye, rantoûye, rantoûle, rantwèle, rantwâye, rantwaye, rantwale*, evnd. (ALW 9).

Li Rantoele-soce

Li Rantoele-soce, c' est ene Soce Nén Recwârlante (S.N.R., *a.s.b.l.*) k' a stî metowe so pîs e 1996 pa Tiri Dumont, Lorint Hendschel, Lucyin Mahin, Pire Otjacques & Stefane Quertinmont.

Po pus di racsegnes, alez sol Wikipedia walon, et potchî a « Li_Rantoele_(soce) ».

Li Rantoele-gazete

Li Rantoele-gazete eplaidê å pus sovint des ârtikes e **rfondou walon** (orthographe wallonne unifiée). Pacô, nos eployéns eto des **rfondants walons**, ki wâdnut sacwants traits des accints do payis. Mins end a pont dins cisse Rantoele ci. Mins tos les tecses k' ont stî evoyîs e-n on walon coinrece [régiolecte] ont stou eplaidîs, come li scrijheu(se) les a-st ortografyî, sol waibe « li walon d' emon nozôtes » <http://walon.cultureforum.net/>

Responsâvisté

Les scrijheu(se)s sont responsâves di çou k' i (ele) sicrijhnut, et les dessineus di çou k' i croyelnut.

Aspougneu

Cisse Rantoele ciale a stî toirtcheye avou on programe d' eplaidaedje Scribus 1.4.0rc6 so sistinme d' operance Linux. C' est l' prumire k' est adjinçnêye so cist aspougneu la.

Abondroets

Les scrijhaedjes del Rantoele polèt esse riprins tot marcant bèn l' sourdant.

Les textes publiés dans "Li Rantoele" peuvent être repris en citant la source.

Et n' rovyîz nén ki :

xh se prononce généralement **ch** et **jh** se prononce **j** (les 2 se prononcent **h** a Liège); **ea** se prononce **ia** ou **ê** (fr. eau); **én** se prononce généralement **in** (**én** ou **é** a Charleroi); **ae** se prononce généralement **a** (**è** à Liège, **â** à Charleroi dans le suffixe -âdje), **oe** se prononce généralement **wè** (**eû** à Liège, mais aussi **è**, **û**, **ë**, **wa**, **oû**, **wê**, etc.), **sch** se prononce **sk** ou **ch** (mais **h** à Liège); **oi** se prononce **wa** à Namur, **wè** à Liège, **ôn** à Charleroi et **oû** à Nivelles, **â** se prononce **au** à Namur, **â** en Haute-Ardenne, et variablement **au**, **â**, ou **a** à Charleroi; **ô** se prononce nasalisé en Ardenne et à l'Est du Brabant (presque **on**), et **oû** à Nivelles; **sh** se prononce **ss** à l'Est et **ch** à l'Ouest; **oen** se prononce souvent **on** à l'Est et **win** à l'Ouest.

Les linguistes appellent ces lettres des **diasystèmes** ou **archigraphèmes**. E walon, on dit **betchfessîs scrijhas**, (do viebe « betchfessî », *placer tête-bêche*).

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent **è**. remantchî = **rèmantchî**; soce nén **rècwârlante**.

La lettre **é** ne s'écrit que si elle représente un phonème du wallon (ceréjhe, tuzé). Mais pas si elle provient d'un calque du français prezinter, republike (lire è).

LI RANTOELE

Di traze a catoize

Noveas lives e walon

Gabriyel eyet Gabriyel vénrè å monde li semdi 24 di mæss a 4 eures di l' après-nonne al mājhon "Airdiè", 7, rowe Foû Tcheste, a Lidje. Po ddja cmander l' live divant (10 €), atôtchîz Djôr Staelens, voye des Scoles 75 / rue de Hulster 75 a 5002 St-Serwai); Racsegnes : georgestaelens@gmail.com Loukîz p. 12-13 on boket saetchî foû do live

Novelès stroetès plakes e walon

La ddja ene pitite tchôke k' elle ont rexhou, mins nos ls avéns rovyî:

Nén ene âme, plake da Mimile (Vincent Delire), so des cåzaedjes da Flipe Antoenne (Philippe Antoine). Evoyîz èn emile a fromwebsite@mimile.be

C' est cial ki ça s' passe : plake da Michel Azaïs k' a rascodou l' pris del Kiminâlté Walonreye-Brussele 2010; michel.azais@swing.be

Vo nos rla co on còp, CD des roles do cwarnea d' Mâmdey, Racsegnes : 15 € a Fabien Bruyere, 080 570000 ou 0475 578357; bokets schoûtâves so <http://www.dtmci.com/>

Po rataker

Li pordjet “rifondou walon”, 20 ans après...

l' eplaidaedje del prumire sipesse modêye do pona et cova di çou k' pôreut divni ene kimene ortografeye po l' walon did dimwin. Del pene da Lorint Hendschel. Precocioneus, nost ome, et lomer s' papî : “Quelques propositions en vue de l'établissement d'une langue wallonne écrite commune”.

C' esteut e 1992.¹

Bén seur, l' idêye aveut ddja stî eplaideye dins l' gazete “Toudi”² pa Jean Germain e 1989. Mins li pordjet Germain n' esteut k' on mostra di çou k' on pôreut fé. Et, al fén po papî, li scrijheu hinéve dedja l' papåd evoye, tot volant ki li betchfessî -ea³ sereut “riskeus” pol walon.

Riskeus po cwè ? recassa-t i Hendschel. Et splitchî li pus grande pârteye des foninmes do walon, et mostrer kimint pôreut esse cisse “*langue wallonne écrite commune*” la.

Câzu l' minme anêye, et sins goté kinoxhe les ovraedjes da Hendschel⁴, Lucyin Mahin aveut ddja lomé ci scrijhaedje la : “rifondou walon”.⁵

On dit sovint k' i fât 20 ans po k' les novelès idêyes meurixhexhe ey ataker a si spåde. Aprume s' on câze d' ortografeye, ene sacwè k' est sovint rsintowe come câzumint on doke rilidjeus [dogme] pa doconk.

Come d' efet, après èn enondaedje a môde d' oto d' coûsse, poirté pal rilomêye soce “UCW”, li pordjet “rifondou” va nén mâ tanfler a l' edâme des anêyes 2000.

Ene royé di crâs, ene royé di maigüe

Mins gn a nole si moudreuse guere k' i gn è schape on sôdâr. Dabôrd ki les rfondeus voeyént clair dins leus rangs, l' ovraedje k' aveut stî enondé sol Daegntoele [Internet] dispu 1996⁶ aléve rassaetchî des noveas copleus. Ces-ci, co mo sovint, ni provnént nén do monde naturelmint waloncâzant. Ey apoirté des nouvès idêyes come li cene di l' esplicant motî (Pablo

Sarachaga, 2000). Ou li cene des ratournaedjes e walon des programes éndjolikes (li Walotux dâ Djan Cayron, 2009).

Do costé des scrijhaedjes oridjinâs, end a-t on eplaidî, so 20

Afitché UCW-Institut Destrée sicrîte e rfondou (1997)

ans d' tins, des mots et des ramots e rfondou. Sol Daegntoele, todi.

Li mwaisse ovraedje dimeure, sins manke, l' eciopedeye Wikipedia e walon et ses 12.000 (ey eco hay) d' ârtikes. Li Wiccionaire walon, on nouzome diswalpaedje di l' esplicant motî, permetrè, lonveyanmint, di rashire tos les mots walons, e rfondou ou e Feller. Et d' les trepådji e totès ahessâvès categoreyes.

Do costé des ovraedjes di literateure eplaidîs so papî, li rîlêye “Belès Letes” del Rantoele end est a s' cénkinme live. C' est nén rén, adon k' i gn a co k' ene pougneye di scrijheus ki mwaistrixhèt l' ortografeye e rfondou. Avou ça ki ç' l° 5 la a stou scrît pa on

“Walon k' a vnou d' ôte pâr”, sins rcoridjaedje pa les “vîs rfondeus”.

Ciete, gn a nén des masses d' ecoraedjmints del pâr di waloneus “classikes”. Mins nerén, so les 20 ans k' on djâze, n' a nolu di zels k' a polou taper l' hate so li rfondou d' ene sincieuse manire. Des lawes, oyi, des polemikes, tant k' on vout, mins des sûtis papîs, nouk.

Po fini, citans Richard Joelants ki m' dijha, a Bastogne, li 15 d' octôbe 2011: “Li rfondou, dji n' m' î mete nén, paski, a mi âdje, on n' sait raprinde ene ôte ortografeye. Mins po l' acsegnmint azès djonnes, gn a k' ça ki pout schaper l' walon”.

Lucyin Mahin, li 29 di djanvî 2012.

1. Po les cis curieus do lére ci documint la, sol ricwirrece [moteur de recherche] Google, tapez : Hendschel propositions site:walon.org.

2. Rivuwe e francès, mins so des sudjets d' idintité walone, eplaideye pa José Fontinne.

3. Viye manire di scrire rascovrant les cawete -ia d' après Nameur et -ê d' après Lidje : *via + vé = vea*.

4. Hendschel aveut ddja stî l' mwaisse adjinçneu do motî “Walo+, mes 3000 premiers mots wallons” (1991).

5. ortografyî “r'fondu walon” dins l' prumî eplaidaedje do mot (Témoignage. Singuliers, 2-1993, 10-16).

6. Aprume l' Aberteke da Lucyin Mahin et les waibes del croejhete walone da Lorint Hendschel

“Po les djonnes, gn a k' li rfondou ki pout schaper l' walon”

Richard Joelants

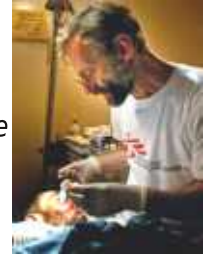
Eternâcionâ

Vo m' rila co e l' Afganistan

La ddja on moes ki dji rso el Bijhe di l' Afganistan - Koundouz ki ça s' lome - la k' i fwait ene miète pus doûs ki cwand dj' a-st arivé. Gn a ddja pont d' mâ !

I nivtêye totes les nutes mins ça n' tént nén et i rlegne tos les après-nonne.

L' ovraedje ni manke nén : gn a des coixhîs tos les djoûs a rakeude.

L'advins, gn a toplin des blessîs dins des accidints d' rôlaedje. Nén marvoye ! So m' voye di Kaboul a Koundouz - dj' a vnou-st e-n oto - dj' a polou vir di mes iys li manire (nén catolike po ene çanse) des Afgans di moenner leus rôlants indjéns.

Adon-pwis, gn a les cis et les cenes k' ont stî atrapés pa des bales et des esplôzions.

Les revinteus (ou rezistants), on lzès pôreut catrucimer k' i n' fât nén djouwer avou des fiziks. Les civils, zels, c' est sovint des enocins k' estént al mwaijhe plaèce å mâva moumint, cwand gn a la ene bombe k' a peté. Emey di zels : des efants, des comeres, des viyès djins. On s' fwait mâ d' zels, c' est pus foirt ki vos. Et lzès milouter tant k' on pout.

Les efants et leus ouys

Dji vos va djâzer des efants. Brâmint did zels edurnut leus sofrixhances come des grands. Mins end a ene pougneye ki s' retrôkelnut so zels-minmes, et nén ddja vos oizeur waitî dins les ouys.

Dji m' rapinse cisse bâshele la k' on lome Fahima, cénk ans viye, k' a stî djostêye di sclats d' mene dins s' pwetrene et dins s' vinte. Elle est foû sogne, et portant, dispu l' accidint, elle est moyale. Nén moti on fayé mot. « Et c' est co ça ki m' va l' pus lon ! » endè va-t i s' pa.

Dj' elzès raguide sovint a coirnete, mes djostés, cwand i sont avou leus parints. Ki ç' soeye des Pachtouns, des Tadjiks, des Hazaras ou des Kouchis, leus djesses sont les minmes a tertos : on apoite des gougouyes, ricandjî les cosséns, rimonter les covtoes, candôzer li mwin ou l' vizaedje. Po-z aswadji come on pout.

K' i fouxhexhe di stok

mongol, trouk ou indyin, di rlidjon ismayelite, chiyite ou sunite, totes ces djins la, mâgré leus trinte-shijh vizaedjes, ont l' minme mo binamêye manire di vos dire bondjoû, di vos dmander sacwants kesses ou di vos rmerciyî. On s' dimande todi Bén kimint çki des si vayantès djins si polnut cotraver dins les vâs des montinnes djusse astok di Koundouz.

Et portant, la co ene sacwè, saiss, k' est felmint dispârdowe totavâ l' Daegne : li violince.

Del filozofeye po vni foû conte

Ces ptitès sinnes la del vicâreye di tos les djoûs mi ratuznut çou ki dji vs a dedja dit co traze côps. Nosse monde ni fwait k' onk, et totes nos idintités, civiles ou rlidjeuses, ni sont ki des tchesteas d' poûssire. Ki nos emontnut disconte di n' on l' ôte, a nonsyince.

Li deujhinme pinsa, djel rissaetchrè co on côp del filozofeye da E. Lévinas. Totes ces diferinces la polnut esse disfaceyes tot loucant dins les ouys li ci (ou l' cene) ki vos avoz a l' adroet d' vos. Ey end a-t i, sav, del powezeye dins les ouys et les figueures ki dj' a dvant mi tos les djoûs, droci, a Koundouz.

Tot m' rafiyant ki 2012 soeye rimpleye di djoye po vozôtes tertos et tertotes, dji vos evoye

ene plinne bresseye di loumire afgane.

Martial Ledecq, li 10 di djanvî 2012

Rawete (po responde a ene kesse del Rantoele)

On n' a waire di noveles di çou ki s' passe dins l' pays

Gn a ene videyo k' a tourné avou des marînes amerikins ki pixhént sol coir di Talibans. Mins dji n' vos sâreu dire çou k' les djins endè pinsnut.

Nozôtes, on vike dins noste bunker-ospitâ sins mây rexhe âdfoû, po n' si nén fé macsâder. Bén seur, on djâze avou les Afgans ki sont-st a l' ospitâ et avou leu famille. Mins nén assez po lzî oizeur dimander des sacwès insi.

Mins dji vou wadjî ki ces djins la, firs et avou on fel sinse do l' oneur, n' âront nén tchaké dins leus mwins tot voeyant ene sifwaite sinne.

Nerén, des etrevéns pareys ni candjnut nén les rapoirs amistâves ki nos avans avou les djins d' avâr ci. Come les docteurs et infirmîs afgans k' overnut avou nozôtes des longuès eures å long.

Emey les foû-payis (espatriyîs), gn a deus Walons, deus Flaminds, èn Ostralyin, deus Itâlyinnes, ene Noû-zelandesse, on Flipin, ene Norvedjinne ey èn Inglès.

Li vicaedje, c' est come li ci des les moennes... mins sins l' trapisse.

Martial Ledecq, li 27 di djanvî
Ratournaedje : Li Rantoele

Beldjike

C' esteut ene sakî, m' vî copleu Djef

... ki dj' a veyou à Bierleu, po ses 85 ans. Mwaisse houyeu do Payis d' Lidje, député uropeyin, député et sénateur di nosse payis, docteur e syinces politikes del K.U.L., citweyin d' oneur di Grâce- Hologne. C' est vraimint ene sakî.

Motoit l' av veyou e fond d' Serè, oubén dvins ene manifestâcion avou les houyeus a Genk, avou les cis d' Beringen so les pladjes des ritchès djins di Knokmazout ? L' âriz vsaporçû e Kosovo, el Palestene ?

Di kî s' adjixh-t i ?

Po vs dire li vrai, dji n' l' a hâbité k' ene cwinzinne d' anêyes à Bierleu, tot djusse après l' guere. Cwand i djaléve a pire finde, dji l' a veyou fé s' tournêye e cwârtî avou des reyons d' acî a ses solés. Pu, al nute, bénvite poirter avou lu, so s' vî velo d' feme, on grand gros setch rimpli d' ses dierinnès gayetes, a ene famille ou l' ôte, sol terisse des Coirbâs.

Dji l' a veyou a Zolder, bagnî come on marswin e l' aiwe di crustal des astantches di s' bele Campene.

Dijh ans à long, e l' esté, ki ç' soeye e Payis walon ou el Campene, sins schiper ene anêye, nos avans, avou lu ey ene céncwantinne di rafoircis gayârs d' à Bierleu, passé les pus belès vacances di nosse djonnesse.

Sai dj' si vs avoz cnoxhou mi copleu Djef, ki vént d' esse buskinté avou tos les omonîs itâlyins k' ovrèt-st e monde etir ?

Lu ki n' saveut ki l' flamind cwand il a disbarké amon nozôtes.

Ça î est! Mins c' est bén seur ! I s' adjixh di m' copleu **Djef Ulburghs**, li curé po ls ovrîs !

Vosse copleu ? Pa ké sint ?

Mi copleu, mi copleu, c' est vite dit. Djef n' est da nolu, veyanmint k' il est da tolmonde.

- *Kéne idêye do hâbiter on curé, vos k' est on pô comunisse so les boirds ?*

- D' abôrd, hâbiter on curé, ci n' est nén hâbiter les curés. Djusse ?

- *Djusse, Ogusse ! Mins ki vs poléve-t i Bén aprinde ?*

- I m' a-st aprins... k' on-z aveut-st on cour. Èpwis... av dedja oyou rire Djef ? Èn ome di cour ki reye d' ene sifwaite manire ni pout esse k' èn ome totoute. Pol pô k' on l' âye oyou ene seule feye, on n' pout rovyî l' rire da Djef Ulburghs. Inte di nos deus, ni sereut ç' nén çou k' i manke li pus, totâtoû d' nozôtes ? Aneur do cour, s' aidî onk a l' ôte, rire a s' disfâfiyî l' botroûle...

Deus pôves ki s' aidèt, et vola l' Bon Diu ki reye, dit-st i li spot. Voeyoz vs co sovint çoula e vosse cwârtî pol djoû d' ouy ?

Minme amon les djonnes ?

- *Mins ni metez vs nén âjhey mint Djef so on pî di stok ?*

Del minme di manire ki dj' î mete les houyeus, les militants ovrîs¹, les oteurs walons d' ir et d' ouy.

Si ptit molon: l' ermitaedje di Bôdebiè

Mins k' est ç' don k' a fwait todi cori, d' on hâr d' on hote, nosse vî priyesse, disk' a 85 ans passés ?

Mâdjinez. Dj' a passé des meyes d' eures adlé lu. Djel pinséve kinoxhe come mi potche. Djef nos l' a portant mostré, on djoû di 1948. Mins ns esténs Bén djonnes po prinde asteme a des viyès pires à mitan d' on bwès. Des meurs k' avént motoit stou des stâves, ou ene pitite mâjhinete ki ravizéve a poenne ene tchapele et s' clokî.

On-z î voeyeut Bén kékès letes sicrites e latén so les meurs d' âdvins. Ene pire di taeye ki poleut fé tuzer a èn âté. Mins nole potale, nou sint às meurs.

Po Djef, c' esteut-st èn ermitaedje. Si ermitaedje.² Ki rprezintéve, grossirmint, li mâjhône do Criss el Palestene, cwand c' est k' i vikéve avou ses parents, n a deus meyes

ans did cial.

N-a-st avou des télès mâjhinetes totavâ l' monde etir. Kipoirtêyes, paret i, pa des andjes. Dijhans ns puvite : maçnêyes, par ene famille d' Itâlyins ki s' loméve Andjelisse.

Todi ndè-st i k' on-z î voeya des ermites ki n' fihît ki l' Bén âtoû d' zels. Et ki volént d' abôrd viker simplumint pus près des djins, sins falbalas ni tralalas. Mins sins po ostant cwiter l' eglijhe catolike.

Dispoy si pus ptite djonnesse, et tot do long di s' veye, à Bierleu, a Serè, a Heusden, Djef a tuzé do fé raviker les viyès pires et l' ideyâ des vîs ermites : nos rapler l' enocintté d' on ptit pâpâd, e s' crepe, et l' pôve mâjhône d' on scrinî.

Vola, tinoz, a m' shonnant, çou k' a fwait cori m' copleu Djef tote si veye.

Et come i n' a rén d' pus macté et tiestou k' on Flamind... après Tchanchès !!!

End a-t i falou, des discussions et des him et des ham avou l' tchesturlin d' Vogelsang, avou l' eveke di Hasse, avou l' comene. Et lu ki passe po on curé socialisse, end a-t i veyou d' totes les couleurs, pâr li djaene-brune do C.V.P., les cagots !

Tolminme, c' est fwait. L' ermitaedje est fini. Tot fén fwait. Li sondje di tote si vicâreye vike et ravike. Djef a reyussi s' veye di curé. D' ome ossi, dayeur. Et al copete do martchî, po n' nén gâter l' potêye, tot riyant, tot riyant...

Françwès Nyns, nôvimbe 2010

-----

1. Waitîz, e live d' ôr di ses 80 ans, les messaedjes d' ene cintinne di ses camaerâdes d' à Bierleu.

2. Loukîz s' live : *De Kluis van Bolderberg e haar geheimen*. 177 pådjes.

Economeye

Les petrodolârs, ene edvencion des Amerikins

So li cmince des anêyes 1970, les Estats Unis imprimént et dispinsént brâmint dpus d' vetes biyets ki l' ôr k' il avént po les waeranti.

Kékès anêyes pus târd, li France aveut dmandé li rpayaedje avou d' l' ôr do moncea d' dolârs k' elle aveut so les bresses. Tintin ! Les U.S. ont dit "niete". I n' avént pus assez d' ôr po covri les vetes biyets k' il avént imprimés et dispinsé dins l' monde etir.

C' est po ça ki les U.S. ont fwait martchî avou les payis d' l' «OPEP» ki s' egadjént a vinde leu production d' petrole e dolârs U.S..

A pârti d' adon, tos les payis k' atchtént do petrole divént aveur des dolars U.S. Udonbén nd atchter contes des béns ou des siervices. Adon, les U.S. n' avént k' a imprimer.

Les U.S. mintnént insi ârtificielmint li valeur comerciåle de leus dolârs et s' fournixhént câzu po rén e petrole pâ djeu del plantche âs biyets.

On tchéni à mitan do djeu d' gueyes

Portant, i gn a onk k' a fotou on côp d' pî e sistinme ! Mins i l' a payî tchir, pâ di s' veye ! C' est l' Saddam Hussein.

Il a cmincî a vinde li petrole d' Irak e-n uros. Ouyouy, twè ! Ké crime di leze-mâdjusté ! Ké bafe a Bush, k' a docô

dmandé reparâcion. Et l' gros pexhon a magnî li ptit !

Po djustifyî ene guere conte l' Irak, les Estats Unis ont volou ki l' Irak âye yeu des conivances dins l' atake des screpe-cir li 11 di setimbe 2001. Et co: ki l' Irak aveut des âres di mierdistrujhaedje et dji n' ti sai pus cwè.

Il ont-st ataké l' Irak, roisté l' Saddam et cweri après des âres ki n' egzistént nén poy k' i n' ont djamây rén trové.

Nosse Saddam netyî, les noveas moenneus, metous e plaeece pa

les US, ont ricmincî do vinde leu petrole e dolârs.

Les ôtes ki n' vlèt nén tchanter sol minme air

E Venezuwela, li prezidint Hugo Tchavez a ossu cmincî a vinde si petrole conte des ôtes manoyes. Li mâlureus a bén manké, mwints côps, di s' fé zigouyî ou di s' fé stârer pa des côps d' estat. Brâmint d' ces laidès keures la sont-st a mete sol conte del CIA.

Li tchîf d' estat d' Iran, Ahmedinedjad, e bon rwaitant, a volou fé pus foirt. Il a vindou s' petrole conte tote manoye sâf li dolâr.

Dabôrd li fén do djeu ?

Li ptit djeu del plantche âs vetes biyets serè motoit bénvite fini. Li djoû ki les estats pôront payî avou leu prôpe manoye, les mimbes di l' OPEP kiminçront a leyî toumer l' dolâr amerikin.

Li pire situowâcion ki pôreut ariver âs Amerikins, ça sereut d' aveur a payî come les ôtes li petrole e-n uros el plaeece d' imprimer des vetes biyets.

Ernest Benoit, li 12 di fevrî 2012

Li boûsse al petrole di Teyeran

Kécfeye li vraiye câze di l' araedjisté des Amerikins siconte des Iranyins.

Li disdut ki les Amerikins et les Uropeuyins fwaiynut âtoû do programe nawearin [nucléaire] iranyin ni s' comprind nén, si on tuze sins idêye tote fwaite.

Israyel, djuste a costé, a ddja des bombes atomikes assez po distrure tos les payis arabes. Et on n' lyi dit rén. Li payis est moenné pa on govienmint la k' gn a des cis del foite-droete, pâ li minisse des afwaires difoûtrines. Nén ene nindje d' âcoletes, come l' istwere l' a mostré !

Li vraiye câze del hagnansté des Estats Unis eneviè l' Iran (et lanawaire espaitchî âs Uropeyins et âs Djaponès di lyi co atchter del petrole), i m' avize ki c' est li novele Boûsse al petrole di Teyeran, askepieye e 2008.

Divant çoula, totes les vintes et atchtaedjes di petrole si dvént fé a Noû York ou a Londe, ey esse payîs e dolârs amerikins.

Djef Ulburghs (p. 5), estant djonne

Spôrts: Les tchafiaedjes do Ptit Louwis (22)

Stefane Peterhansel

Wangnî on Dakar n' est seurmint nén àjhey. Mins l' repoirter ene dijhinne di côps, c' est tolminme ene sacwè !

Dj' a don decidé di vos dvizer di Stefane Peterhansel.

El Francès di 46 ans, vént di fiesti el victwere po l' dijhinne côp. Cwèki, c' est l' cwatrinme anêye k' el coûsse ès passéve e-n Amerike do Sud et i n' ayeut co måy wangnî l'avå.

Dispus 2007, i coreut après ene novele victwere.

I fât pacô waire di tchôzes po dvini on tchampion. Waitîz on pô : el pitit Stefane, viè les 8 ans, il a fwait del moto come ès popa. A doze ans, il a monté dissu ene plantche às rôletes po dvini tchampion d' France cwate anêyes pus târd. Ene miete pa après, il a rvinou a l' moto po fé d' l' anduro.

- Mins rvinans à Dakar !

El Dakar 2012 a stî onk des pus deur d' ès-n istwere. D' après les especiâlisses, c' est sortot les dierinnès estapes disputêyes à Pérou k' endè valént les poennes, avou des dunes come i gn ayeut dvant el Mâritanreye. Cwand dji pinse a l' tchaleur k' i gn ayeut, i fât tolminme awè ene boune condicion fizike. Vos mådjinez on pô les 45 digrés. Co mî, dins l' vweture, on-z arivéve a 60 digrés ! Eyet çoula durant cwate a shijh eures d' estape !

Stefane Peterhansel voeyeut voltî l' Dakar e l' Afrike.

- Il est vraiy k' c' est rola k' il a crexhou et k' il ayeut ses raecenes !

Portant, di l' Afrike a l' Amerike do Sud, c' est brâmint des candjmints. L'avå, on pârteut dins

des grands paxhis avou nole âme e cotoû. Ça fwait k' gn ayeut moyén d' ès piede durant des djoûs etirs. Li djoû et l' nute avou l' passion des djins di l' ôte continint. Figurez vs k' a l' arivéve dins Lima, el mwaisse veye do Pérou, i gn ayeut ostant d' djins ki po l' vizite du pape Djan-Pâ II. Vos vos rindez conte ! Minme el Présidint do Pérou î esteut.

A !, el coûsse n' est nén presse di rvini e-n Afrike. C' est trop dandjreus. I gn a yeu trop d' prijhés d' ostaedjes et d' atacas po rcomincî l'avå ! Minme si ene coûsse come l' Africa Race ès fwait e-n Afrike.

- Des djins d' amon nozôtes, nos nos dmandrén comint fé po wangnî dijh côp el Dakar.

A m'-n avis, i fât sawè moenner comifât. Mins tot àd dilong des 9000 kilometes, i fât k' el vweteure tegne el côp et n' euxe pont d' problinmes mecanikes. Dji pinse àzès crevaedjes di pneus, a l' boune etinte avou s' comoenneu. I fât eto fé atincion a s' vweteure. Tot çoula, el Estefane î a-st arivé, ... avou ene miete di tchance.

Dins l' Dakar 2012, l' ome a tolminme yeu deus saizenes. El prumire, c' est cwand ès mini a bôré dins on motârd. L' ôte ayeut bloké s' moteur télmint i steut scrand. El vweture l' a djondou et i s' a rtruvé dins l' aiwe. À niût, el futur vinkeu s' a stî escuzer mon l' ome àzès deus rowes.

El deujhinme côp, c' esteut a deus djoûs di l' arivéve, cwand i s' a rtruvé

dins ene cuvete wou çk' il a pierdou ene vintinne di minutes.

Ès mestî, lu, i l' passe dins les vweteures. Cwand vos liroz m'-n ârtike, l' ome àrè asprouvé on novea moteur BMW diezel di sereye dins les sâvlons do Katar. Minme si on n' voet nén voltî des tchampions come Peterhansel, les avançmints tecnikes des vweteures come les nosses ès fwaiynut tolminme grâce a yeusses.

Djan Goffart, li 11 d' fevrî 2012

Cwâte d' idintité

Skepiaeudje : li 6 d' awousse 1965 a Échenoz-la-Méline (France)

Mestî : Moenneu d' motos pu d' otos d' coûsse; sayeu d' otos d' coûsses

Palmaresse :

- wangneu do Paris-Dakar e moto e 1991, 1992, 1993, 1995, 1997 et 1998

- wangneu do Paris-Dakar e-n oto e 2001, 2003, 2005 et do Dakar 2012

- wangneu do raliye Moscou-Pekin e moto e 1992

- wangneu del coûsse e dezert des Emirats e-n oto e 2002, 2003 et 2004

- wangneu do raliye d' Tunizeye e-n oto e 2002 et 2004

- wangneu do raliye do Marok e-n oto e 2004

Mancîs lingaedjes

Rosa Roig, professoresse di catalan

Waire divant Noyé, cisse djin la a lodjî e l' otel la k' dji boute, ki l' boss est on Catalan. Dji lyi a dmandé sacwants kesses e mi cpité catalan. Elle a yeu ptchî d' responde so papî, et m' evoyî les responses pus târd. Âré ki, pus târd, elle a yeu s' bresse sipiyî et n' pus sawè scrire. I m' a falou ratinde. Vocial ses responses, ki dj' a ratourné dispoiy li catalan.

Djôr: Comint k' ons a cmincî a fé raviker l' catalan?

Rosa Roig (R.R.): E scole. El catalan s' î a stitchî ezès anêyes 1974-75, ki Franco vikéve co. L' afwaire mancive dedja di fé brâmint des margayes, ey on croeyeut k' el politike sereut pus d' adrame s' on s' taireut et n' nén fé do brut.

Ons aveut dedja eplaidî des lives e catalan brâmint des anêyes pus timpe. Mins seulmint des Belès Letes di hôte volêye et del filozofeye. Les djins n' î compurdént nén, la k' il avént brâmint rovyî leu catalan, âré mo waire di djins [*en dehors d'un petit nombre*].

Cwand l' guere civile a stî foû (1940), brâmint des professeurs volént rintrer d' egzil. A l' université, totafwait s' fjheut e castiyan. Mins el mājhone ey el "libe air", zels ont cmincî a-z aprinde li catalan. C' est sfwaitmint k' ont cmincî a-z aparexhe les prumîs professeurs di catalan. Après, ces-la ont fwait des cours pârticulîs ezès soces, e sacwants ravets et wāmires del veye. Çoula, pitchote a midjote, mins todi muchieuzmint, a caze do racuzaedjes des vijhéns, la k' el police aveut brâmint des racuzetes a s' siervice. Ces djins la acsegnént l' catalan a des ôtes, et do cōp k' ons esteut des grandès peklêyes, ons atakéve les cours. Les mwaisses vinént après. Mins li pus grande pârtêye (del société) esteut disconte et nén ahesseye pâ lingaedje catalan.

Djôr: C' esteut tofer do catalan? Ou do maxhî catalan-castiyan?

R.R.: On fjheut deus eures (di catalan) totes les samwinnes. Aprume, a cmincî del troejhinme (anêye primaire), poy po totes les anêyes. C' est ki : les parints

plént evoyî leus efants por zels fé fouxhe-t i seulmint deus eures di catalan totes les samwinnes, fouxhe-t i totafwait e catalan. Po cmincî, li pus grande pârtêye des parints catalans ont stî po l' catalan, tot come les abagants ki vlént fé avou nozôtes.

Les cours di catalan ont stî foirt mālajheys. Les mwaisses ont yeu a s' bate disconte les râpéns ki n' câzént nén l' catalan e leu mājhone, ou disconte les mwaisses ki n' estént nén d' acoid d' acsegnî e catalan. La k' i gn aveut des manaedjes ewou k' onk des deus esteut catalan, et l' ôte cazeve castiyan, tot fjhant les cwanses d' esse pus menir. Ou des cis k' i gn a ki câzént pôvriteuzmint l' catalan.

Brâmint des cōps, â mitan del classe gn aveut ene margaye; sacwants dijhént k': «i vos fât Bén djâzer, la k' ça n' vos costêye nén pus tchir; dj' ô Bén : e castiyan». Ça fjheut djiper sacwants, mins end a ki respondént: «Dj' aprin l' catalan, paski, cwand dj' irè â docteur, i m' traitrè mî si dj' lyi caze catalan.»

Pus târd, pitchote a midjote, on voeyeut les notes di scole. Adon, li ci ki n' aveut nén vlou studyî s' catalan diveut rdobler. Ou n' nén awè s' papî d' acertinance po-z aler â bacaloreyat.

Djôr: Et l' rapurdaedje des apurdeus [*formation des formateurs*] ?

R.R.: Ons oblidjive les mwaisses a raprinde li catalan. Li porcintaedje des estudiants k' avént des rujhes s' agrandixheut, po cmincî al sicole primaire, poy e l' sigondaire et professionâle, et po fini a l' univiersité. Les professeurs ont yeu brâmint a raprinde. Beacōp des djins ralént

e leus viyaedjes, et la-djus, on nos discâzéve, tot djhant ki nos acsegnént po-z awè on tite. Sifwaitmint, les cis ki s' aprestént a s' fé professeurs di catalan ont leyî ouve. Poy gn a yeu l' lwè des fonccionaires. Tertos divént raprinde li lingaedje. Les pus vayants sont les meyeus. Si dj' a on docteur ki caze seulmint castiyan, on l' va candjî. Li politike a candjî, mins gn a waire di mwaisses k' ont Bén vlou scoler les rapurdisses fonccionaires. Li pé, ça va esse e l' djustice. Dins les djudjes, end aveut des cis ki rnigtént di cazer nosse lingaedje. S' on n' voleut nén cazer l' castiyan, i gn aveut pont d' ratourneus.

Dj' a rovyî d' dire k' i gn aveut des râpéns ki tchantént e catalan, mins leus parints lzès rmostrént, la k' i n' compurdént nén leus efants.

Djôr: L' Egljhe, do costé da kî k' elle a stî ?

R.R.: L' Egljhe a todi stî e-n erî des boles-a-pârt [*intellectuels*], come les curés basses [*basques*]. Mins ons a yeu sacwants mo sûtis vekes [*évêques*] ki tnént avou l' peupe, âré sacwants curés d' fier. On tchantéve messe pattavâ e catalan, sâf sacwants cōps e castiyan, come ça tcheyeut Bén âs djins. Metans: a nonne e catalan ey a 1 e. e castiyan.

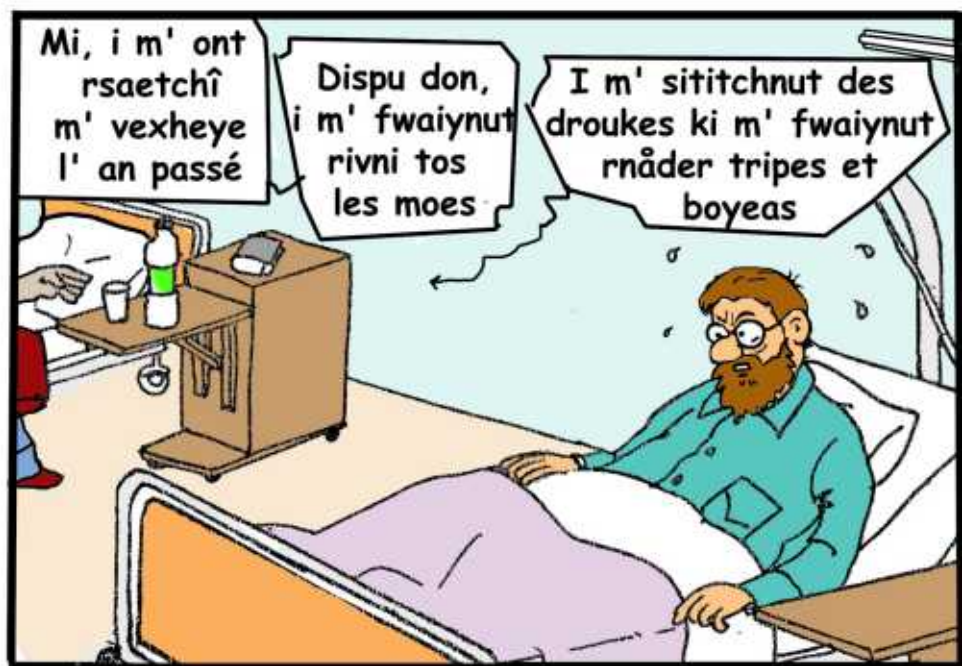
Li madame m' esplica co comint ki, pitchote a midjote, les scoles di syinces, aprume e castiyan, si dnît adon e catalan, fwait a fwait k' les djermêyes conoxhént mî l' lingaedje.

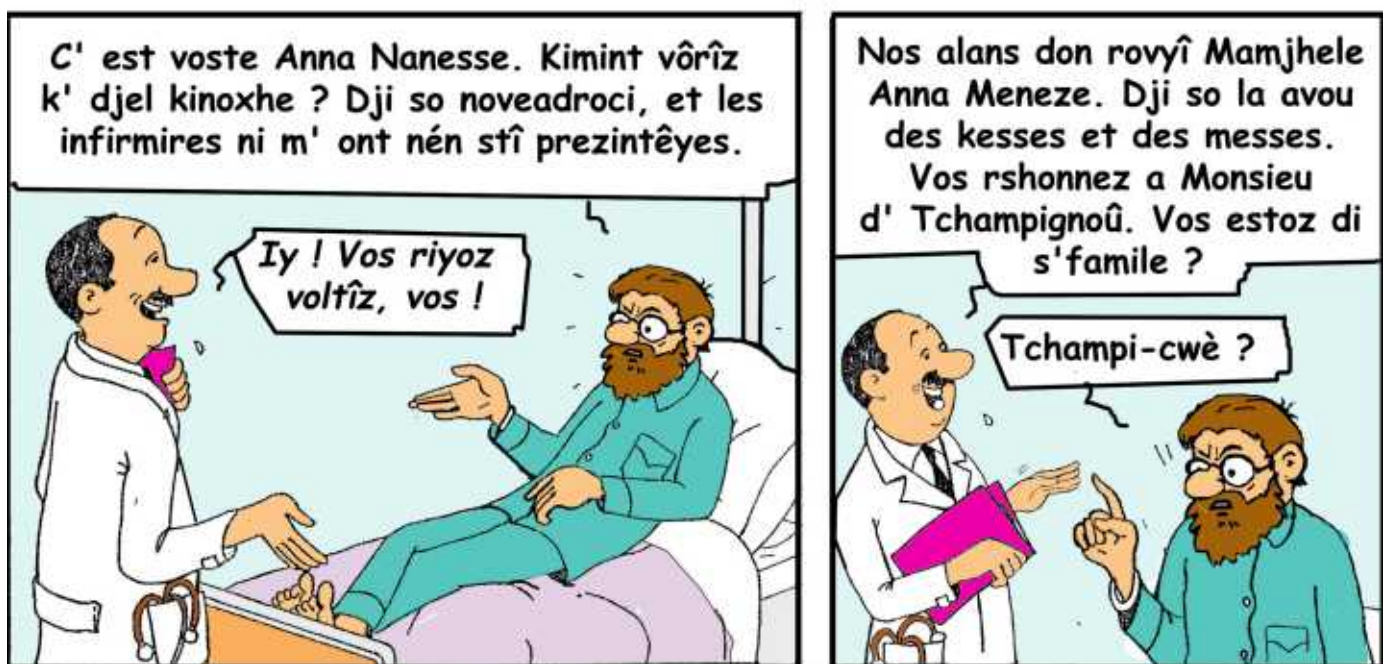
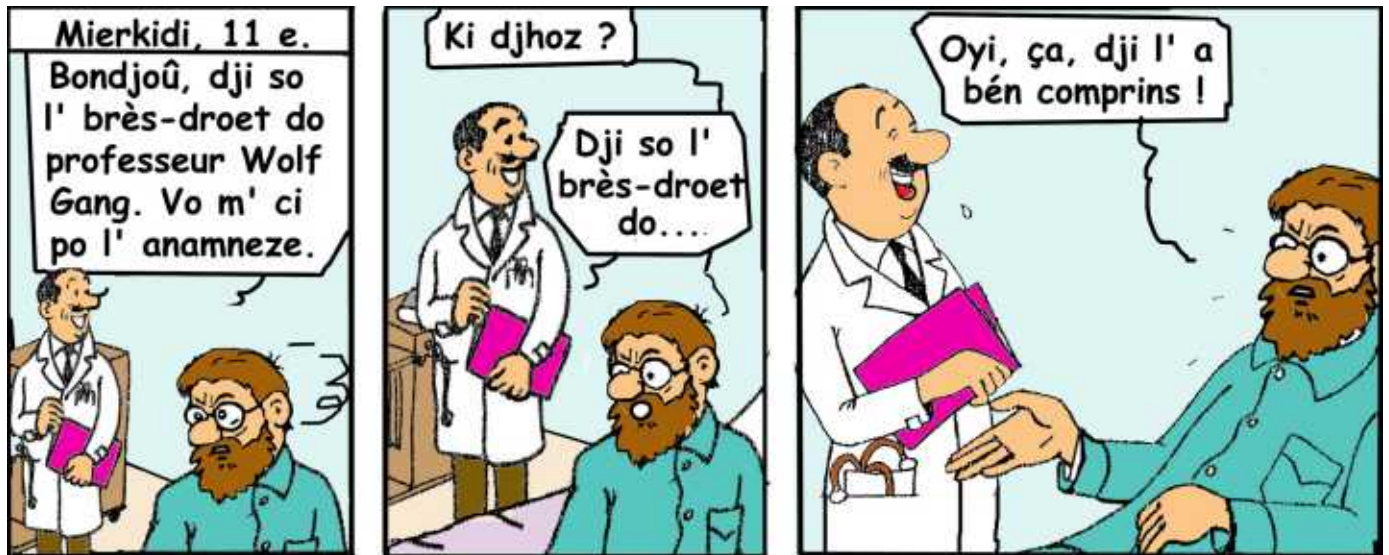
Ele nos sohaite d' awè l' pâcolet avou l' walon.

Dji preye li Bon Diu k' i vs benixhe ey aidî les Walons a esse mo awouereus !

Djôr Sfasie

Li Rantoele às Belès Letes

Limero 16 (rawete al Rantoele 1°61 do bontins 2011)

Les ouves di Belès Letes ki n' fwaynut nén potchê les wârdiveus foû d' leus clicotes, c'est k' c' est del literateure k' il a ddja beacôp ploû dsu (Amin Zawi)

L' Ouxh à lådje

El 18 di djune 2000

Cwand Fredi et Cindi ont fini leu scole professionåle, Fredi a trovê d' l' ovraedje sans târdjî. Ça tcheyeut bén, la k' Cindi djéryive après ene plaeece a Brussele. La k' i sont ene djonne cope avou ene pitite paye, il ont-st avou des rujhes po trover on cwârtî. Divant d' trover èn apârtumint por zels, i dmornut leus deus, po on timp, mon Ôma et Papi, a Sint-Djîle.

Li vicaedje eshonne avou les grands-parints ni s' passe nén foirt bén. Si Ôma a ddja yeu des rujhes avou s' bele-feye Mariya, ci n' esteut ki des tchitcheyes eneviè les mizeres k' elle a avou s' pitite-bele-feye Cindi. Ele magne avou l' boke lådje drovowe, ele djâze hôt, ele waite al tévé li Stâr Academeye à minme moumint k' Ôma vout waitî "*Pour la gloire*". Po l' paskeye esse foû, Ôma vout fote les djonnes a l' ouxh.

Elle a tapé ene barbote a ene soçone da leye k' a on valet k' est martchand d' bén-fonds. A l' emacraler l' mwaisse lodjeu, ci valet cial a fini pa trover por zels on cwârtî avou des meubes ådvins, ey on ptit moes pus târd, li djonne côpe î a fwait s' nitêye.

El cwârtî est fwait d' troes plaeces. Cwand k' ons î mousse, on mete les pîs tot droet e l' bele-plaeece, k' a eto ene pitite coujhene al coine. I gn a ene tchambe ey ene sâle di bagn avou les ahesses. E cwârtî, i n' ont k' waire di taexhons : i n' ont atchté k' deus pîces di tchaeke sôre.

Les eures di bezogne da Fredi et Cindi n' elzî laiynut fok waire di semdis eshonne. I sont djonnes, nén maryîs et sins efants. Taiss ki leus patrons dinnut pus âjhey mint des condjîs âzès copes k' ont des efants. Ça fwait k' Cindi eyet Fredi n' ont eshonne k' on seu semdi d' libe tos les moes.

Fredi est binâjhe avou s' bezogne. I n' si towe nén à bouter. Mins taper des dvizes avou les pratikes, ça l' ahâye bén. Po dire li veur, on vindeu d' crinme al glaece come lu n' a nén a tant câzer avou les pratikes, mins ça n' lyi fwait

rén.

Divins les pratikes ki sont la tofer, i gn a brâmint des cmeres k' ont on manaedje et pont d' ovraedje. Ça ls ahesse bén, ces femes la, di taper des djâzes avou l' tchafete di Fredi, et ça fwait ene vraiye canlete zels eshonne. Ene di ces cmeres cial, c' est dvins ses waibes di passer totes les samwinnes al crinmreye, às eures k' i gn a nén on tché n' avâ les voyes, la k' c' est po-z esse seure di trover l' Fredi tot seu. Come ele passe tofer, Fredi rexhe foû di s' bawete po-z aler dner on betch so l' mashale del comere. Ele lyi dvize sovênt d' si-t ome da leye, k' est todi avâ les voyes, et leye k' est mierseule.

Ces ptits bondjoûs cial avegnut dispoys sacwants moes, et l' dame lyi a dit platezak, à Fredi, k' ça lyi fwait plaijhî d' el vey tos les côps. Pitchote a midjote, i s' metnut a djâzer galantreyes, ey ele lyi câze foû-tchande : « *Mon mari qui me délaisse, et moi qui vieillis...* »¹ Fredi l' côpe : « *Mais qu'est-ce que tu racontes ? Moi, je te trouve très belle.* »² Li dame rodjixh di plaijhî après les belès paroles do djonne ome. A conter d' ouy, ele l' adawe. Et lu ki n' sondje k' a mete li moxon e l' gayole. À coron, i s' ont metou d' acoird po s' vey foû do botike, po sawè esse bâbe a bâbe et co dpus, si ça ls ahâyreut bén. Li radjoû, c' est po l' leddimwin, k' est on semdi k' il est d' condjî, adon k' Cindi est di stâve.

Cwand il ôt l' sonete, Fredi dâre so l' ouxh po l' drovi. Il a-st ene coôte djoye à vey ki c' est l' gamén des vijhéns ki vént briber des cwârs po ene mâtche pârînêye. Fredi l' rimostere et l' taper foû. I n' est nén a s'-t âjhe. Po bén s' aprester, i fwait s' bâbe et s' sipritchî avou d' l' *Axe Emotion*. Ci côp cial, c' est l' djâzofone ki soune. I respond. C' est leye. Ele monte à la-hôt. I l' ratind avou l' ouxh à lådje. Leye, elle a metou on noret d' tiesse et des berikes di solea, afîsse k' on n' el rimarkêye nén, sapinse

1. Gn a mi ome ki m' cotchene, et mi k' aviixh.

2. Taijhoz vos, allez ! Por mi, vos estoz todi foirt bele.

leye. I l' fwait moussî abeye âdvins ey ele hene evoye si camizole. Ene pitite hapêye, i s' riwaitnut et rire. Adon, Fredi vôteut k' i boerént on vere. Elle est d' atake. I s' dispaitche di saetchî deus veres, ki c' est les deus veres do manaedje. I les implixh avou d' li Smirnoff k' i gn a co à cou d' ene botaye k' il aveut wârdé à froed divins l' coûcasse.

Après awè vudî les veres, i fwaiynut leus afwaires e lét do manaedje. C' est a schate k' il ont fwait l' afwaire foû, k' il oynut l' sonete ki zimtêye. Fredi potche foû do lét : « *Merde ! C'est Cindy ! Planque-toi sous le lit, le temps que je l'occupe à aller chercher du pain !* »³

I botnêye mârdis avou mierkidi et zoupler disk' a l' ouxh à mete ses sandaletes. Avou on fâs sorire i drove l' ouxh, mins i toume sol bâshele des dzotrins vijhêns : « *Vous voulez bien me parrainer pour la marche ?* »⁴

Fredi n' prind nén ddja les poennes di lyi responde, ey i lyi bouxhe l' ouxh à nez. Li muree k' est padrî l' ouxh lyi fé vey k' il a ses tchveas come on hopea d' four, si tchmijhe mâ abotnêye et s' brâyete à l'âdje. I s' arindje radmint tot tuzant : « Di tote façon, Cindi n' âreut nén souné ; elle a l' clé. Eyet pwis, elle âreut veyou les veres so l' tâve. Ki dj' âye dit tolminme kéne minte, ele ni l' âreut nén croeyou, les veres m' ârênt traeyi. »

Il assaetche abeye li dame. Ele lyi dit : « *Je ferai mieux de rentrer tout de suite.* »⁵ On côp k' elle est evoye, Fredi rsondje às veres. I lzès lave et lzès rmete e l' ârmâ, poy i renairixh el cwârtî.

Cwand ele rintere, Cindi est dzornêye a cåde do deyodorant da Fredi ki forsint. Cwand ele li bájhe, elle est sbarêye k' il ouxhe fwait

----

1. Trûte ! C' est Cindi ! Ascwatixh tu dizo l' lét, timp ki dj' l' evoye à pwin !
2. Mi vloz bén dner des cwârs po l' mâtche pàrinêye ?
3. Dji freu mî d' eraler tot d' shute.

s' bâbe. Fredi fwait shonnance di rén, timp k' ele lyi raconte si djournêye, tot-z aprestant l' soper.

Lu, i n' prind nén ddja les poennes d' el schoûter, et s' aloume-t i l' tévé, tot ratindant k' el soper fouxhe presse. A l' aprester l' tâve, cwand Cindi vout saetchî foû les assîtes, ele si rind conte ki les veres a vén sont metous so les pîs, et nén so les buzes come ele les mete todî. Ele dimande a s'-t ome : « Gn a ene sakî k' a vnou al mājhon ? »

Fredi s' dimande : « Comint çk' elle a fwait po l' adviner ? Cwè ç' ki dj' a leyî po m' fé atraper ? Nodidjote ! Èm bâbe ! » Il edvinte ene escuze :

« Dj' a stî dire on pitit bondjoû a Ôma eyet Papi. Dji m' a fwait tot bea po m' grande-mere. »

Cindi moenne araedje : « Minteu ! C' est kî t' poufiasse ? Comint s' lome-t ele ? Di m' el, ki dj' lyi creve les iys ! »

A vubwès, Fredi lyi dmande : « Comint k' t' es seure ? »

Ele lyi respond : « Dj' a mes djins ki m' ont raconté ! »

Fredi lyi tape : « Tes djins n' ont k' a t' dire comint k' ele si lome. Di tote façon, elle a yeu on vrayi orgasse ; ele ni fwait nén shonnance come ti ! »

Co pus araedjeye, elle a del manoye po candjî s' pîce : « Fô godi ! C' est po ça k' ti t' as arindjî come ene cocote. Avou

ene kekete ossi ptite k' el tinne, nole feme èn sâreut awè on vrayi orgasse ! »

Li margaye ni s' djocrè k' foirt târd e l' nute. Après cisse kénate cial, lontimp, on n' câzrè pus des efants a vni.

Divins "Gabriyel & Gabriyel", da Djôr & Nicolai Staelens.

Douçmint

Doûçmint, el flotche del fene burtele s' a disnukî; molmint rider dissu l' blanke sipale et leyî rexhe, foû del dintele, tot purdant s' tins, li mamuron.

C' esteut l' awousse. L' yebe et l' frumint estént tot setchs.

El djupon s' a raboloté, tot seu, a l' cinteure, a poenne ene miete rastådjî pa les tinrès rondeurs.

On vrayi tåvlea, on sondje d' ârtisse po ene pondeure, ene vicante esculteure, taeyeye dins del pire a feu.

El pea ki frumjheye, li mwin ki s' pormoenne, å rcoet des frumints... Alez, m' viye, dji vs î ramoenne, î somadjî, on ptit moumint.

El mâbe ki s' a fwait tchâ po s' candjî e feme.

Ene pitite djesse del mwin po stramer les tchveas. El rigård riglatit, blamtêye et cossemer des stoeles.

Li fel dâraedje etur mes bresses; dins l' cir, èn airdiè ?

Vos awè da mi, pwetrene et lepes, tantea ki m' tiesse endè toûne tote.

Les broûlants betchs, les hagnaedjes m' ont si foirt mârké ki dji n' a pont d' sovnanse si vs end avoz tchoûlé.

Sôlé, tapé dins les nouwaedjes, dj' esteu maké.

El pea ki frumjheye, li mwin ki s' pormoenne, å rcoet des frumints... Alez, m' viye, dji vs î ramoenne î somadjî, on ptit moumint.

L' cour ki toctêye, el mwin ki triyane, el boke ki s' assetchit totâtoû del bouwéye; si stinde, ni pus rén vey.

El rodjeye mashale k' assaetche co dpus les gleteus betchs. Li stoumak frumjheye. Aroedi, stitchî, les mamurons el djoye !

Pus moyén d' comprinde li tchafiaedje des froxhe

yès lepes !

Arivé l' moumint do plaijhi ki rclôt les ouys, avîz fini pa somadjî e rfrexhi l' yebe ? Pont d' rimembrance asteure ki, dins m' tiesse, tot s' brouye.

El pea ki frumjheye, li mwin ki s' pormoenne, å rcoet des frumints... Alez, m' viye, dji vs î ramoenne î somadjî, on ptit moumint.

N' ârîz nén sogne di nos î rvey co ene feye, di rprinde dins l' aeyir des beas sondjes po dmwin ?

Purdoz l' bordon ! Et cwite a xhalter tote li voye, nos î ndalans ariver, a rfé l' tchimin.

Mins vaila, po çki est d' s' î rprinde, èn ratindoz rén !

Vos n' âroz nén a sayî d' prinde des pôzes. Pus moyén d' m' î rmete et rdiner l' bon côp di rno ! Minme tot serant les ouy, tot sondjant a ôte tchôze !

Vaici, pupont d' pavoës ! Rén k' des tcherdons, des crowås !

I n' mi dmore rén come couleur po m' vî pincea.

El pea ki frumjheye, li mwin ki s' pormoenne, å rcoet des frumints... Alez, m' viye, dji vs î ramoenne î somadjî, on ptit moumint.

José Schoovaerts

Lingaedje

Dj' a spotchî des mots d' francès

Cwand dji m' purdeu po li rwè.

Des cis m' ont dit : « T' câzes patwès ! »

Dj' a minme tchanté e-n inglès,

Djârgoné e polonès.

Des cis m' ont dit : « T' câzes por twè ! »

Dj' a pierdou m' grek et m' laté,

Mins m' walon, dji l' a wârdé...

Cwand dj' m' end irè, tot lèdjêr,

Po m' rastoker dizo l' tere,

Vos metroz deus mots d' patwès

So l' blanke pire ki m' rascodré.

Måjhnî

Voyaedje a l' Mozale (sketch)

Prezinteu :

Tchaeke anêye, e nosse viyaedje,
 Les vîs fihèt-st on voyaedje.
 Nos l' racontans sins minti,
 L' an passé, ci fout insi.
 Ci djoû la, cwand l' solea s' lîve
 On câr les moenne disk' a Trive.
 L' tchâfeu dsogne ces agayons,
 Come nosse noere poye ses poyons.
Pinsioné 1 (boerlant d' ezès coulisses) - Cwand
 magne-t on ?

Sinne 1

*Intrêye do tchâfeu et des voyaedjeus do
 hintche costé*

Tchâfeu (Tch.) - Vos av tertos bén comprins,
 asteure : Pormoennez vs la k' vos vloz disk' a
 onze eures,

Pinsioné 2 - Kéne eure ?

Tch. - El fât i co dire ? Onze eures !

P.3 - K' a-t i dit ?

P.4 - I dmandéve : Fât i del bire po beure ?

Tch. - S' i vs plait ! On pô d' atincion !

P.5 - K' a-t i dit ?

P.6 - C' est bon po l' tinsion !

Tch. - Adon, on s' ritrove vola, tot l' hopea.

*P.7 mete si mwin so si oraye po schoûter
 s' vijhén P.8*

P.8 - Vola, tot est bea.

P.1 - Cwand magne-t on ?

Tch. - Dji vs amoennrè e câr disk' à batea,
 eviè doze eures et dmey, (tot boerlant) doze
 eures et dmey. C' est so l' batea k' on magne
 l' eurêye. Come tofer às Almands, dol sope
 às poes avou des kertons.

P.1 - Vos n' respondez nén a m' kesse : cwand
 magne-t on ?

P.10 - Mins wice si rtrouve-t on ?

Tch. - Vola ! On s' ritrove vola ! a onze eures !
 (po lu tot seu) I n' si vont nén piede, metans;
 çoula m' traecasse. (azès djins) Ritnoz bén li
 no di cisse plaeece : Plaeece del Mozale !

Sinne 2

*Li trope si schâye eviè les sôrteyes tot
 ramtant des <Wice va-t on ?>, <Cwand magne-
 t on ?>, <A kéne eure ?> evnd.*

Tch. (po lu tot seu) - C' est nén tofer àjhey,
 avou ces tchafetes. Inte ci et la, dji va à câr
 fé ene sokete .

Li tchâfeu mousse foû sol hintche; Marta et

Djôrdjete intrèt pal droete

Sinne 3

Martha (Ma.) - C' est drole! Ciste eglijhe ravize
 djusse cisse k' on-z aveut veyou dvant !

Djôrdjete (Dj.) - Les Almands n' ont wai
 d' gosse, mêtans. Di ! Louke on pô cisse
 boutique, come c' est laid ! C' est l' troejhinme
 ki hâynêye del minme façon les minmes
 cotrês !

Ma. - Mondju ! Il est ddja si târd ! Dji n' sai
 pus s' i fât aler hote oubén håre !

Ma. et Dj. moussèt foû pal droete.

Sinne 4

*Li trope, apus ki Marta et Djôrdjete ridjondèt
 l' tchâfeu, vinant di sacwants intrêyes; li
 tchâfeu les conte:*

Tch. - Vint-troess... I ndè manke deuss !

P.11 - Vos n' racontez nén des bleuses ?

Tch. - (ki rconte) : Nonna ! Deus djins mankèt-
 st a l' apel !

I sont ki tuzèt tertos.

P.12 - Mins ci còp là ! C' est Djôrdjete et
 Marta ! Mins wice sont ces deus bâsheles ?

Tch. - On n' pout pus piede do tins, asteure.
 Li batea cwite djusse a l' eure; Dji vs moenne
 bévite ladrî. Adon dji rvén so vola; dji les
 rtrouvè télfeye.

Sinnes 5 et 6

*I cwitèt tertos sol hintche; Do còp après, Marta
 et Djôrdjete intrèt d' droete. Li tchâfeu rivént.*

Tch. - Mins vo les la ! Kéne djoye !

Ma. - Ns esténs pierdowes. Adon ene brâve
 djin nos rmeta so voye ...

Tch. - Vos av raté l' batea ! Damaedje,
 c' esteut çoula l' pus bea !

Dj. - Et l' amagnî ! Ayayay ! On l' aveut ddja
 payî !

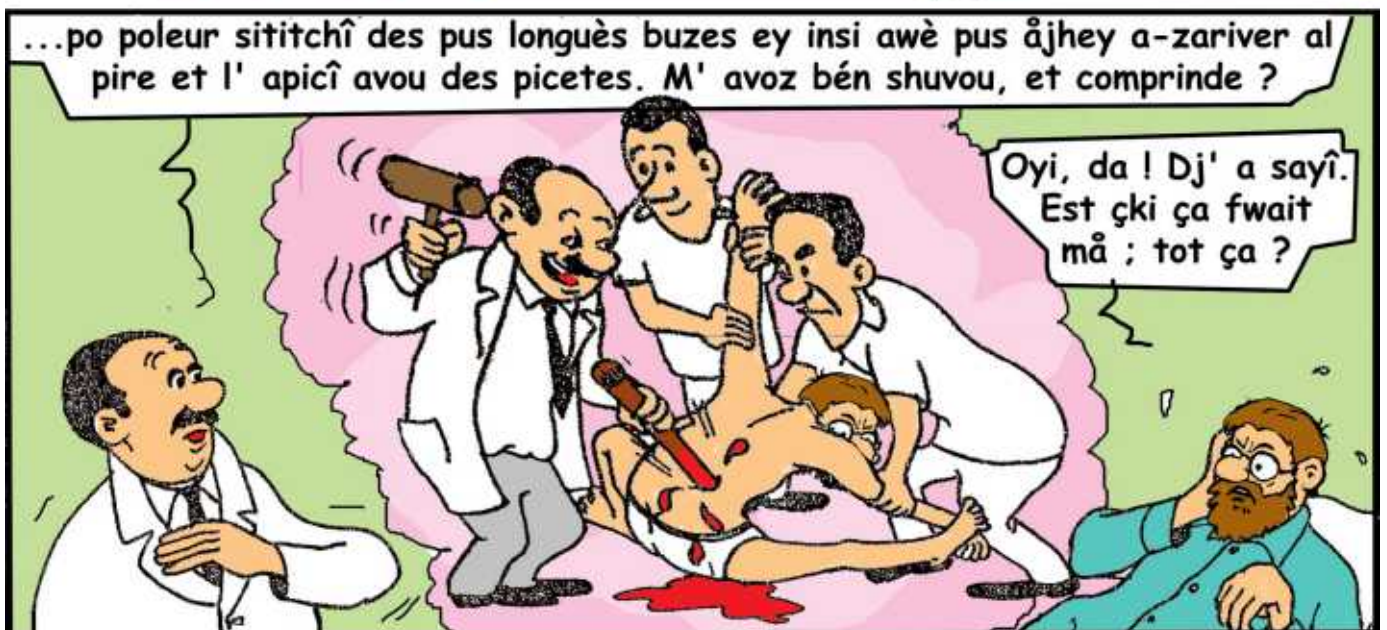
Tch. - Vos av råjhon, mafwè ! Alans s' magnî
 ene sacwè. Ashiyans nos a cisse terrasse. Li
 vuwe est bele, On voet l' Mozale, Et tot çou
 ki passe (i louke sol hintche po houkî on
 gârçon, pu loukî à lon). Loukîz on pô ladrî,
 Djôrdjete, Marta ! Nosse batea va passer
 vola !

Sinne 7

*Li batea avou les figurants arive pal
 gâtche; improvizaedjes.*

--- Manfred Lejoly, Ovîfa ---

*Cist eplaidaedje cial ni mostere nén bén tos
 les pîtaedjes et rimaedjes del mwaisse ouve.
 A vozôtes d' elzès rtrouver.*

Viyès tecnikes

Noer come on tcherbonî al fåde

Câzer do mestî d' fådeu et di s' fåde n' est nén si âjhey ki ça. Li fåde, c' est come èn efant. On nel pout nén leyî a leye-minme. I fât esse dilé nute et djoû.

Ene fåde, c' est bea, mins el fât fé et etertini. Et al fén, el reyussi. Nén rovyî k' ene fåde est fwaite po broûler do bwès, a coete di l' air, bén reclôs, po ki l' bwès divegne do tcherbon et espaitchî k' i n' prinde feu. Do tcherbon d' bwès, ki n' doet nén vni a braijhes non pus !

Comint k' on s' î prind ?

On-z atake pa netyî, lådje come ene gregne et co dpus, li plaeece k' on-z î vout fâder. L' aire di fåde doet esse bén plate sins leyî ni brostons, ni cayôs, ni waezons pattavå. Ca i va faleur rusteler bén prôpe, après les kékes djoûs d' ovraedje k' i fârè po moenner a bén nosse cûtêye.

Li fådeu fwait talintoû on fossé po tni l' fåde bén setche. I pout ossu elver on pô l' livea d' l' aire. E plin mitan et a grands côps d' masse, li mwaisse tcherbonî efonce adon 3 pikets, onk dilé l' ôte, e triyingue, po fé come ene tchiminêye. C' est par la k' on metrè l' feu al fåde, avou do bwès ki prind l' pus vite.

On waite ossu di n' nén awè des bwès trop gros ki n' serént nén percés do feu cwand les ôtes serént dja braijhes.

Adon, i gn a pus k' a tcheryî al berwete les schetes di bwès rifindowes. Adon les stamper, aspoyeyes so les pikets, e lzî dnant on pô do pî viè l' mitan. Et insi, li fåde prind s' ronde foûme. Et rshonner a ene molinêye [taupinière], mins e bén pus grand.

On côp l' prumî lét d' rondins bén avancî, on astampe dissu on deujhinme lét di pus gros bwès. Pu, so ci-ci, on troejhinme et pa des côps on cwatrinme, si l' fåde est foirt grosse.

Tout ça fini, e s' siervant d' ene schåle poizêye sol fåde, on

l' covere do mî k' on pout avou des foyes, des waezons, del tere et des flibotes del fåde di dvant. Ci faxhea [enveloppe] la, c' est po ki l' bwès s' consume sins air, sâf k' on lait a raeze di tere kékes bawetes po fé do tiraedje a l' aloumaedje.

Cwand l' fåde est bén presse, on prind kékes saeyees de cindes tote rodjes, vinant d' on feu vijhén et on les vude pal tchiminée do mitan po demarer l' feu.

Cwand ci-ci a bén prins, on ristope li tchiminêye avou des

Ene fåde diviè 1900

gros waezons. Sifwaitmint, les bawetes do toû. Et insi, li feu continowe a broûler sins blames, a fjhant tourner l' bwès a tcherbon.

Li fåde, c' est âk ki vike. Rén k' a l' vey, li tcherbonî sait çki doet fé. S' ele s' aflaxhe d' on costé, c' est ki l' calcinaedje va trop vite e cisse plaeece la. Adon, vite ristoper les trôs ki fumèt et-z è fé des ptits di l' ôte costé po rfé ekilibre.

Li fådeu, i lyi fât conter kékes djoûs po-z ariver a ses féns. Et c' est cidlé ki s' pacyince serè asprouvêye.

Cwand on-z a covrou l' fåde do mî k' on a polou, il arive sovint k' e broûlant, si ene coxhe bodje on pô, elle etrinne les cenes d' a costé. Les waezons s' displaécèt et vla on trô al fåde, et c' est

assez po l' rater.

I convént don d' esse so plaeece po rarindjî l' coviete et ça, nute et djoû. I fât ossu conter avou l' vint. S' i dvint trop foirt, on dresse des cloyes di djniesses po l' côper.

Blanke foumire, brune foumire

Li fåde e plinne bezogne degadje ene blantche foumire, ki dvént pus brune cwand l' cujhaedje arive a s' fén. Cisse foumire la, c' est del seuve ki si svinte. Elle est crâsse et plake âs abiymins, çou ki les rind noers et rlujhants. Pu, tot douçmint, â dbout d' kékes djoûs, li fåde si leye aler, mostrant par la k' il est tins d' disforner.

On dovere li fåde d' on costé po l' leyî rafroedi et cwand c' est fwait, on cmince a ramasser les froedès cindes. On prind po ça li fonne âs boles, âs 10 dints, ki sieve po les canadas et k' on scheut po lijhî l' pus bea. On mete li tcherbon a saetchs et l' berwete est todi la po tcheryî disk' a l' tcherete. Tcherete ki va ramoenner l' tcherbon al mājhon udonbén viè l' fondreye.

Les rbuts, li tere et les waezons ki dmorèt sont metous d' costé po covri l' fåde ki shurè. Ca, si l' bwès est bén fourni, on pout fé kékes fâdes ene dirî l' ôte, u 2-3 eshonne, s' i gn a del djin assez po-z î tni l' ouy.

C' est po ça k' on pout co vey enute, dins des tchamps k' i gn a, des grands ronds di noere tere ki markèt li plaeece des fâdes.

C' est a pô près tot c' k' i dmeure des fâdes di dinltins.

Louwis Baidjot, li 28 di djanvî
2012

Vîs amuzmints (pitite efance)

Des rimes-rames trovés sol daegntoele

Dispoiy ki nosse pitite crapåde a vnou à monde, dji n' roveye djamây di lyi tchanter ene sacwê e walon. Nos binamés Rantoeûs ont metou brâmint des tchansons po ls efants sol waibe rifondou.walon.org.

Tot betchtant ttavâ l' toele daegnrece, dj' a yeu l' sorpijhe di tchaire so ene sitroete plake (CD) «*Les enfants du monde - Jeux, plot, ligue, doigt...*» di Francis Corpataux, avou on volume so diferins payis d' Urope Coûtchantresse, emey zels, li Waloneye. So cisse plake la i gn a ene dijhinne di bokets e walon eredjistrés amon des djins d' Waloneye. Lucyin Mahin î a rconoxhou les vwès da Pire Otjâke et Roger Viroux. Kécfeye k' vos ndè rconoxhroz d' ôtes.

On î trove aprume des zoupleuses come "A djudju Colas Robén".

Ene zoupleuse kel crapåde a tofer bon avou, c' est l' cisse del Grand-Mere eyet s' rodje cote :

Cwand m' grand-mere a metou s' rodje cote, / Ele barbote, ele barbote. / Cwand m' grand-mere a metou s' rodje cote, / Ele barbote come ene viye sote.

Et tot l' monde di Bén rire, li grand-mame aprume.

Tchansons so les biesses

On-z î trove des tchansons so les biesses, eto. "Vatches às tchamps" endè-st on bia egzimpe :

Cwand les vatches evont-st às tchamps, / C' est l' prumire ki rote padvant / C' est l' boûtî ki rote pa drî, / Tot leyant trinner ses pîs. / Moman, vatches às tchamps ! / Cwand les vatches evont-st às tchamps, / C' est l' prumire ki rote pa dvant. / Tot waitant d' tos les costés, / Après on trô po-z î broker.

Et l' pitite tchawete responde : "Moman atâtsan !" (atincion !) avou on bea sorire.

Mareye Clape-shabot

Ene clapante tchanson c' est ossu "Djôzef vos avoz des pious", so l' air di "Mareye Clape-shabot".

Po fé court, on ls a veyou cori so s' tiesse ey adon so s' cou.

Po ls accints ewou çk on dit "pû" estô di "piou", li rime-rame rote totsu Bén.

I gn a eto ene foirt bele tchanson k' on lome "I gn a des leus toplin les bos". Mâgré l' tite, ele rote mia k' ene hosseuse po rapâjhî l' efant ki s' dispiete à mitan del nute après on tchôcmwâr. Et s' redoirmi platezak.

Doetreces

Shuvnut des doetreces Bén cnoxhowes come "Pôcet, Laridet" et ene driglêye di potaedjes come "Al sam tram".

Pus a l' Ess, i s' rimetnut a môde tixhone e "En zen drey" et fini avou ene fråze e flamind ("Ik ben een Wale kop").

Kî çk' a dit kel walon esteut mwais po câzer des ôtes lingaedjes ?

Curés et beguenes

Dj' a yeu brâmint d' l' agrès po les tchansons so les curés et les beguenes, avou l' tchanson "Ploût, ploût, ploût" k' voci

Ploût, ploût, ploût, les beguenes sont foû / Et les Recoles petént pa leus bawetes. / Ploût, ploût, ploût, les beguenes sont foû / Et tos les curés ont l' air di esse di doû.

Nanninetes

On djinre a n' nén rovyî po ls efants, c' est les nanninetes (hosseuses). I nd a deus foirt djoleyes, ene foirt simpe et ene pus longue :

Nan-nanninete, nosse pitite poyete / Nan-nanninon, nosse pitit poyon

Et :

Fwai nannan, èm tchou, / Èm pitit marou, / Adlé di t' mamere. / Fwai

Tâvlea da Van Gogh (1883) la k' on-z ôt câzu tchanter ene hosseuse

nannan, èm tchou / Ashît so m' eschô (dire [escoû]), / T' ârès do boubou. /

Avou ça, vos estoz seur kel pâpâd ou l' pitit efant clôrè bénrade ses ouys.

Li tchanson k' on tchante li pus voltî

Mins po fini, dj' inmreu pârtaedjî avou vozôtes li tchanson preferêye del famille et ki n' si trove nén so cisse plake la :

On djoû à niût, a cwatre eure à matén, / Dj' esteu divins m' gurnî ki dj' foyive mi djârdén. / Cwate djambes di bos î restchâfént leu pîs / Ey èn ome tot seu î dvizeut a deus, / Dins les rôzes / Et dins les begonias !

Si vos l' vloz ôre tchanter pa Julos Beaucarne, c' est sol plake "co ene rawete".

Djans, so ces belès paroles, dji vos leye. Et n' rovyîz sortot nén d' tchanter les samwinnes et les moes k' vegnnut ca gn a rén d' té po fé passer l' lingaedje às efants.

Djan Cayron, li 14 di fevrî 2012

Vîs amuzmints (pitite djonnesse)

Les djeus disfindous

Âdjourdu, avou on pô d' malignance et si vs estoz distouyî, vos ploz atchter, po kékes cints uros, dins tolminme kéne grande veye do pays, ene calachnicov so moens d' ene eure. Mins si vos vloz esse e regue avou les lwès et-z aveur ene carabene di tir, vos fâre aveur del pacyince. Ene sipesse coûtche di pacyince.

Dji so nén la po vs espliker les lwès, djusse kékes pitits ponts po mî comprinde çou ki va shure.

Vos cmincîz pa scrire ene dimande à commissaire di police. I vs ahouke po-z aveur ene divize avou vos, istwere di vey si vs n' avoz pont di mwaijhès idêyes et si vos n' estoz nén dins l' categoreye des malâdes do cervea. Vos dvroz vs rashire dins on club di tir et î shure les cours, passer èn egzamin po montrer ki vos conochoz les reglumints. Vos divroz prouver vosse mwaistrijhe di l' âre. On irè co rnoxhî amon vos vijhéns et vos les dvroz priyî po-z aveur on papî come cwè il inmét ostant ki vs âyixhe ene âre. Vosse feme sârè insi ki vos n' lyi vloz ki do bén. Dji passe so totes les mizâmenes di l' administracion et so les taeyes a payî. Mins aprume, vos dvroz aveur dipus di dijh-ût ans.

Dj' end aveu nouv, cwand les grandès vacances di 1957 ont cmincî, et dji n' saveu nén co ki les âres alént prinde ene grosse pârt di mes passe-tins. Dj' alève, non seulmint mi pormoenner avou, mins-z è fabriker et m' è siervi sins li mwinre idêye di çou ki dji fjheu podbon. Et sins m' fé rilever pal cingue di m' popa... waire, todi.

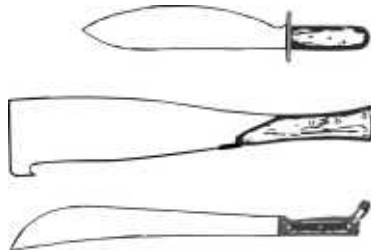
Come di djusse, e 1957, les grandès djins n' avént nén co disfacé les imâdjes del guere. Gn aveut co des âres ki trinnént pattavâ et les casses d' Almands siervént come pots d' fleurs.

E cmincmint des anêyes céncwante, so les axhales âs lives des gaméns, on trovève des monceas di rvuwes del cogne des mangas d' asteure, plinnes d' advinteures di sôdârd

amerikins a Saypan, a Tinian ou a Gwam, ki n' avént ki l' misse di schafyî des Djaponès. Metans « Les Djaps atakèt » (1948) et « Tarawa, l' atol ki forsonne » (1951) da Tchârlî et Houbinon. Tos ces lives la nos dnént des idêyes. Et cwand dj' end avéns nosse sô di rfé l' Ofinsive da von Rouchtet, et do scroter des Boches ... on scrotéve des Djaponès po candjî.

Li matchete

Dins les bindes d' imâdjes amerikennes, les heros si cpormoennént dins l' djungue des Marianes avou ene longue matchete ataetcheye dins leu dos. I l' apicént del droete mwin padzeu leu spale et - onk des deus - finde li tiesse d' on Djaponès ou afroyî on passaedje dins les spexheurs des coxhlaedjes.

I m' è faleut ene, mi avou.

Dj' aveu rtruvé ene coirnire d' ene swessantinne di cintimetes avou deus costés ki n' estént nén les minmes. Dj' els a berdouxhî po les rashonner. Li rzultat n' esteut nén foirt bea mins esteut bonzè stocaesse. Dj' a limé lontins et pacyinnmint po fé on taeyant, et l' rawijhî finmint al pire di taeye.

Mi matchete côpéve vormint bén. Dj' î a emantchî on manche di bwès. Dj' a ctaeyî en winne dins ene viye mape di plastike. Dji l' a cozou li mî ki dj' a polou avou del coidlete, tot prindant sogne di

catchî les dessins des fleurs. Et co fé des frintches so les boirds. Cisse matchete la m' a leyî on sovni k' on n' sait disfacer : dj' a fini pa m' côper al djambe et dj' a todi ene bele kernaxhe dins m' coxhe.

L' ârbalesse

Dj' aveu trové dins on ptit live Marabout, li plan d' ene ârbalesse. Oufiti ! Dj' alève fabriker ene ârbalesse et dmander a nosse cuzene di s' mete ene peme so s' tiesse por mi l' sayî.

Dji fini pa trover, dins l' fond del câve, on resse di plinte, dijh cintimetes lådje et cwénze milimetes sipesse. C' esteut ene sôre di sapén : l' odeur m' a dmoré dins l' nez. Dj' a dessiné li cogne di l' âre sol l' plinte pu dj' a cmincî a discôper l' crosse avou on vî braket a mitan eruni ki leyeut des brunès traeces sol bwès.

Li moumint li pus rikerak, c' esteut d' hotler l' plantche dins si spexheur po-z î fé l' eplaeçmint do crotchet d' ratnaedje. Mârtea, cizea d' munujhî, lime. Ça a prins do tins, mins li rzultat mî plaijheut bén. Dj' a discôpé li crotchèt luminium dins on boket d' triplecse avou ene pitite soyete.

Après, dj' a ovré so li rpoize-fletche. Dj' a ratoirtiyî on manche di brouxhe avou ene foye di papî d' vere. Adon, et bén douçmint, bén sogneuzmint, dj' a screpé l' plantche, metowe so tchamp, dins l' sinse del longueur, et-z î schaver ene pitite rinneure. C' est leye ki va wârdèr li fletche d' asgur tins do

Tchanson e walon

Grand Pris ki vént: les djeus sont i dja fwait ?

Les dijh finâlisses do Grand Pris del Tchanson e Walon ont stî relîs. I s' dispârtaedjront li 12 di may a MediaRives a Lidje.

Les relijheus, c' esteut des djins d' mestî, acviernés pa Daniel Brouyère, directeur des Programmes di distreyaedjes a l' RTBF.

Dins les relîs, gn a 9 tchanteus e walon et onk e picârd.

Michel Azais, di Sprimont, est rsintou come li favori del binde. I serè dandjreus talné på "Poulidor" covinwès, Mimile (avou ses soçons ki n' vénront nén po briber do toubak, mins on pris).

Michel Azais et Mimile sont ddja des vîs-paltots del tchanson walone. Mimile a ddja deus troes spessès stroetès plakes dins si

plactografeye (Ké viye k' on vike & Nén ene âme, ki l' potchete est p. 2). Michel Azais, après "Loyminoie" et l' singuel "Noyé" vént di rascoyî li pris del Kiminâlté

Walonreye-Brussele avou "C' est cial ki ça s' passe". Ene bele sitroete plake avou ene potchete di vete cwârton, ki l' tecse des tchanson est scrît dsu

Mimile e s' mâjhone

(loukîz p. 2).

Mins dilé ces vîs scorions la, n a tote ene djermeûye di novelès tiesses : Danielle Bellefroid di Tcheynêye, Eva Jane del Grande Flemâle, Veronique Kappler d' Eure-Li-Romin, William Warnier di Djehé, Francois Amel di Modâve, Pascal Lecrenier d' Hermâle-dizo-Âynea, "Deep Canyon5" di Covén eyet "Le Barde", li picârd di siervice, di Frâne-dilé-Bouxhnâ [*Frasnes-lez-Buissenal*].

Les ki-n'-sont-nén-la

Pout on dire k' i gn a yeu des pârtis-prins dins les tchuzes do djuri. Li finâle si passe a Lidje, et gn a 7 bateus del Province di Lidje. Nén onk d' après Tchâlerwè, dagoune-t i André Gauditiaubois, k' ayeut des "poûtrins" dins

l' bate, come Hembersin eyet Lou Ange.

Mins, si on spepeye li cayet avou des berikes di provinciâlisse, on

pôreut dire eto k' i gn a nouk del Province di Nameur, ni do Lussimbork, ni do Roman Payis. Si on waite do costé del lisse des "*langues endogènes*", gn a nolu do gâmès ou do tchampnwès. Bawaite, s' i gn ayeut pont d' candidats !

Mâgré ça, li powete mâdit di Fontnale ni dismwaijhit nén. : "*Le liègeocentrisme wallon a encore frappé*" endè va-t i "Emile Lempereur doet moure [*"moudre", maugréer*] divins s' lujhea [*lûja, cercueil*]".

Produjhaedje di l' emission

Ci serè l' Union Culturele Walone eyet l' RTBF ki produront l' emission eshonne, dins l' pus grand studio tévé k' i gn âye el Walonreye. Et, come di djusse, c' est les cis d' «Walon-nou» k' espitantront cisse finâle la li semdi 12 di may 2012.

Lucyin Mahin, shuvant des emiles da André Gauditiaubois.

André Gauditiaubois, li "powete mâdit" d' après Nâlène, câzaedjisse di William Dunker, Jesebel, evnd. n' a polou plaecî nouk di ses poléns

Djeus disfondous (shûte)

Po li rsôrt, k' est cwand minme li mwaisse pîce d' ene ârbalesse, Marabout dijheut di prinde des balinnes di paraplu.

Illustration d'un arc

Dj' a stî dmander a m' mere si ele si sierveut co do sinne. Oyi, ele s' è sierveut co ! Al manire k' elle ayeut di m' waitî a brotchâd, dj' a peté â diale sins ratinde les kesses et les messes k' alént shuve.

Dj' a rsondjî tot d' on côp dou çki dj' end avans stî trover onk. Dj' m' voe co emantchant totes ces balinnes la avou on ledjir fi d' ârca.

Dj' ayeu mâdjiné ene clapante decorâcion po fini l' ouve.

Mâlureuzmint, cwand dj' avans sayî l' éndjole, li fletche n' a nén dispasé les cénk metes. Dj' esténs lon del pouxhance ki l' live Marabout djheut. L' ârbalesse a fini dins l' feu avou l' Marabout.

C' est ç' djoû la ki dj' avans decidé di fabriker des airs âs fritches [*arcs à flèche*], mins des vrais.

(a shuve)

José Pêcheur; ratournaedje e walon : Emile Pêcheur

Biyolodjeye / Lives / Walon

Les nos walons des oujheas et l' nouvea atlasse Aves

I vneut a schipe di rexhe, l' « Atlasse des oujheas k' acovèt el Walonreye », ki sacwants waloneus rilevênt ki l' live, eplaidî avou l' aspalaedje do Service Public de Wallonie âreut dvou djâzer des nos des oujheas e walon.

E ne e-lete da Jacques Servotte al SNR [A.S.B.L] « Aves » (3 rue Fusch à 4000 Lidje), avou copeye à Siervice publik del Waloneye, (15B Avnowe do Prince di Lidje a 5100 Djambe) dit çouci : « Bonjour, je viens d'acheter et de lire le livre «Atlas des oiseaux nicheurs de Wallonie » édité avec l'aide du Service Public de Wallonie (c'est-à-dire payé en partie par les citoyens). Il me semble vraiment intéressant... à l'exception, que outre votre combat pour les oiseaux, vous auriez dû conserver en complément au français, néerlandais et anglais le nom de ces oiseaux, comme appelés environ pendant un millénaire par nos devanciers, en wallon (langue ancestrale que les pouvoirs publiques ne défendent vraiment pas et qui est bien plus proche de l'extinction que tous les oiseaux présentés). »

Jacques Servotte,

jacques.servotte@happymany.net

Li response abiza insi :

« Malgré tout l'intérêt que l'on porte aux parlers de nos régions et à des éléments d'histoire qu'ils révèlent, il n'était pas pertinent de citer les noms wallons des espèces. Une simple raison est qu'il eut fallu, pour ce faire, disposer de noms pour toutes les espèces, ce qui n'est pas le cas. En effet, d'une part, beaucoup d'espèces n'ont pas du tout de nom patois car elles étaient absentes de Wallonie à l'époque à laquelle se sont encore formées puis figées des dénominations (en gros, il n'y a plus de créations de nouveaux noms en wallon depuis un siècle).

D'autre part, nombre de noms anciens ont un caractère seulement générique, non spécifique.

Enfin, la diversité des parlers a

engendré des noms variables selon les terroirs: il n'était donc pas possible dans le cadre du présent ouvrage de détailler cette diversité. »

Catherine Pirson aves@aves.be

Ovraedje sincieus so les nos walons des moxhons

Dji dva dire li minne so les idêyes del binamêye Catrene.

Dire k' i gn a pupont d' noveas nos, c' est noyî l' ovraedje del Rantoele ki - sol Wikipedia walon

eyet so l' ancyinne waibe da Stefane Quertinmont - ont bouté a des nos walons po la k' on n' aveut rén : les oujheas ki n' vegnnut måy el Walonreye, mins eto les familles d' oujheas, evnd.

Dj' a lomé çoula : « mise à niveau de la langue wallonne ».

Dire ki les vîs nos (walons) ni sont nén metous po ene seule indje [espèce], c' est l' veur po sacwants (« moxhet »), mins nén po ds ôtes (« soverdea », « goreamoxhon », « sissideu »). Et c' est parey e francès (« épervier ») et dins les ôtes lingaedjes (inglès « owl »).

Les nos diferins po tchaeke contrêye do Payis walon, c' est

eto ene sacwè k' egzistêye po totes les langues. E-n inglès, l' elan si lome « mouse » e l' Inglutere et « elk » à Canada.

N' a nole rujhe avou çoula : on mete les diferins sinonimes onk dirî l' ôte.

Metans « ôrimiele » ou « copere-loriot », ou « ariole », ou « colâd-pirâd », ou « mâvi d' ôr ».

Pôreut vali ki, dins les anêyes a vni, les féns cnoxheus des oujheas si meténxhe eshonne avou les waloneus, diyalectolodjisses eyet rfondeus, po prezinter des lives avou les nos walons di tos les moxhons do payis.

Li ci ki dit « kécfeye » ni riskêye nén di s' brouyî.

Lucyin Mahin, lucyin@walon.org

Nos sincieus des familles

Li prumire saye po lomer e walon des trokes d' oujheas si trove dandjreus dins "Ene bâke so les bwès d' l' Ârdene". Dins sacwants tâvleas do live, dj' aveu çâzé d' "oujheas magneus d' tchâ di djoû" "... di nute" [rapaces diurnes, nocturnes].

Sol Wikipedia walon, gn a deus manires di saetchî s' plan po manaedjî les familles d' oujheas

Dins si ancyinne waibe "dzi.nat", Stephane Quertinmont eployive "les pareys a l' âwe", metans, po "anetidés".

C' est on rindjmint k' a stî rprins eto dins sacwants pådjes do Wikipedia walon. Mins po fé ene pådje ki respond a "Anatidae" e-n inglès (li no latén del famille), on-z a yeu ptchî di foirdjî on noûmot sol minme tcherpinte, mins avou l' bodje walon "âwe". Ça dene "âwidîs". Gn a ddja eto, bén diswalpé ou a môde di djermon : fâcnidî (Falconidae). Et hay vos nd âroz.

Lucyin Mahin

Kesses des ciberrôbaleus

Ine treuzinme haute

Bondjoû Lucyin. *Désolée je continue en français... Je fais appel à toi car je ne trouve pas l'info ni dans Haust ni sur le web.*

Nous avons, au musée de la Gourmandise, un projet d'affiche de Rassenfosse pour le Théâtre wallon qui représente trois femmes (deux en train

de travailler à des tâches ménagères et une les regardant par la fenêtre). Il y est indiqué "Ine treuzinme haute". C'est le terme "haute" que je ne comprends pas. Pourrais-tu proposer une traduction ?

Nicole Hanot

*****

Gn ava ene bate di dvize avou toplin des atâvlaedjes :

on mot "schôte", on femrin di "schô"; çou ki vôreut dire : li troejhinme divantrin ou li troejhinme djeron (schô, schôtlêye si scrijhént "haut, hautelêie").

INE HAUTELEIE DI VIX CONTES LIGEIS (ene schôtlêye di vis contes lidjwès)

"hôte" = li troejhinme grande feme.

"ôte" (come otel, otelreye) = li troejhinme djin k' est alodjeye amon on mwaisse lodjeu, et ki passe si tins a ramter, dirî l' finiesse, dabôrd ki les deus ôtes aidèt a peler les canadas, et fé l' bouwêye.

Les copineus so "Berdelaedje" (Pablo, Djozé) si metît tertos d' acoidr so cisse dierinne esplikêye la, et l' Nicole avou.

Fâves

Sacwants côutes mins bounes

Å policî: "Dj' a metou do timp a m' rinde conte k' on esteut ocupé a nos voler. A-z etinde el ramdam, dji croeyeu k' ç' esteut m-n ome ki cachive après des pôpès tchâssetes."

*****

Èm-n ome m'a dit k' i voleut passer ses condjîs dins ene plaee eyou çk' i n' ayeut co djamây sitî. Dj' a respondou: "Pocwè nén l' coujhene ?"

*****

Deus omes rinternut tchictés [souls]. Arivés divant l' mâjhon do prumî, gn a l' ôte ki lyi dit: «Aschoûtez, dj' etin do brut. Wadjîz k' i n' a on voleu muchî dins vo mâjhon?» «Èn di rén et leyans l' fé ! Èm feume lyi va fote ene trimpe di tos les diales e pinsant k' c' est mi ki rintere !»

*****

Deus sôlêyes pâlnut eshonne : «Mondju, m' fi ! Dji vén d' vir on neyî. Il ayeut s' vizaedje tot gonflé, tot bleu.» «Dji vos l' a todi dit, vos voeyoz çou k' arive cwand on boet trop d' aiwe!»

Christine Tombeur

Li Walon, li Flamind, li beguene eyet l' cocsante blonde

On Walon, on Flamind, ene beguene et ene rimouwante blonde, ki vnént di dji n' sai wice, si rtrovèt divins l' minme compârtumint e trén k' endè va so Lidje. A on moumint dné, divins on tunel, vo n' la-t i nin k' on-z-ôt clatchî ene petêye al djaive. Et, cwand l' trén mousse foû do tunel, ki voet on ? Li Flamind k' a one mashale tote rodje. On n' la waire oyou winker mins il est arindjî, nost ome.

Les voyaedjeus si metèt tchaeke a tuzer :

Li Flamind : c' est seur li Walon k' arè volou tchôzer l' blonde ; elle a pinsé ki c' esteut mi; adon, ele m' a peté l' djaive direk.

Li beguene : mondiu !, li Flamind a vlou aduzer l' blonde et come di djusse, leye, ele l' ârè tchofté; bén fwait, tén !

Li blonde : cisse biesse di Flamind la ârè sayî di m' fiesti mins i s' arè trompé et a vlou cmincî a vni âtoû del beguene ...ki lyi a fotou ene sifwaite va-s'-ti-rchtâfe.

Li Walon (ki s' recrestêye tot): evoye, evoye, abeye li tunel ki vént !... ki dji poye co evoyî ene bafe a ç' Flamind la, k' i n' è finixh nén do pafter.

Jacques Werner, tot rlijhant li Ptite Gazete di Mâmdey

L'ABERTEKE

Copinreyes

Copinreye di Bastogne

Tâves di rcâzaedje e walon tos les 3inmes londis do moes a l' aisse del Tuzance di Bastogne ou à Muzêye del linne a Bjhâri (Bizaury).

Câzaedjes so on tinme metou d' avance: tchansons, rivowe di l' actouwalité do moes avou, tchaeke còp, 20 a 30 soçneus(es).

Racsegnes : Claudine Voz
claudinevoz@hotmail.com

Les rcâzeus d' Bive (Bièvre)

Aisse del Tuzance: copinreye li prumî mârdis do moes, di 15 e a 17 e. Racsegnes :

Dorchimont, Mady

mady.dorchymont@skynet.be

Baijot Louis

moulins.baijot@skynet.be

Les djâzeus d' Manhé

Sale comunâle, tos les 4inmes mierkidis do moes. Racsegnes : Jean et Anne-Marie Leclerc

Copinreye del Viye Sâm

Li prumî londi do moes

Copene Oufa (Oufalijhe)

Tâves di rcâzaedje e walon a dates tchoezeyes tchaeke còp ; Racsegnes : André Lamborelle (061 28 94 26), Marcel Leboutte (061 28 91 14).

Copinreye di Rindeu

Li prumî londi do moes a 20 eures. Racsegnes : Jean-Marie Hamoir
084 47 78 57. jmhamoir@skynet.be

Tâvlêye di walon di Rotchfoirt

"Accueil Famenne", les prumîs et troejhinme mierkidis do moes. Racsegnes : Désiré Malet
d.maletsonveau@skynet.be

Copinreye di Tchârnoe

(Tchaurnè, Charneux-Harsin)

Sâle do viyaedje, li 3inme mârdis do moes Racsegnes : Josée Buron
joseeburon@hotmail.com

Li copinreye di Timister

Li prumî djudi do moes a 20e ; Racsegnes : Léon Bomboir (087 44 61 85).

Li copinreye des trôs d' soteas, Tchôfontinne

Racsegnes : Marcel Louis
(04 351 72 71 / 0474 29 02 59).
causeriealusine@hotmail.be

Li copinreye di Ståvleu

si passe deus còps so l' moes, les prumî et l' troejhinme mierkidis, di 17 a 19 eures, à locâ d' Electrabel. Racsegnes : 080 86 32 27.

Sicoles di walon

Les scrijheus walons do Lussimbork

Sicole comunâle d' Ârveye (Arville), on semdi par moes, di 2 eures di l' après-nonne a 5 eures del vesprêye.

Racsegnes : Willy Leroy,
061 61 16 25,

willy.leroy@belgacom.net

Univiersité des 3 còps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures : Racsegnes
04 370 18 01

Les scoles di Bive do moes d' mâss 2012

Mârdis 6, 13, 20 et 27 di mâss 2012 a l' Aisse del Tuzance di Bive, di 14 e a 17 e: racsegnes :
centre.culturel@bievre.be

Les scoles di walon a Serè

mârdis di 16 a 18 e. racsegnes : R. Joelants (04 336 09 56) - F. Chaumont (04 336 21 79).

.....

VoBuze (Youtube)

sol tévé walon-
câzante

<http://www.youtube.com/wlntv>

Responda avou Florent Djilet, onk k' aveut 16 ans e 1940 et k' a stî rdjonde on "Centre de Recrutement de l'Armée Belge" a Kievrin

sol tévé des Rabulets

<http://www.youtube.com/RABULETS>

Vos î pôroz etinde li tecse "douçmint" del pådje 13

Do tchôd modou so les waibes e walon

L' Aberteke

Gn a ene novele edicion francesse.
<http://aberteke.walon.org/index-fr.html>

"Ma patrie, c' est la langue wallonne" responda da Lucyin Mahin às dmandes da Elodie Mertz, po èn ovraedje di sociolinwince avou l' professeur Francârd.

L' eciclopedeye Wikipedia

a-st acsût les 12.284 ârtikes (à 25 di fevrî 2012).

<http://wa.wikipedia.org>

Si pådje às noveles :
<http://wa.wikipedia.org/Wikinoveles>

Li Wiccionaire

s' amidere todi dpus. On n' î roveye nèn les pådjes e scrijha Feller.

<http://wa.wiktionary.org>

À 25 di fevrî 2012, n av 7.078 ârtikes .

Libes programes éndjolikes e walon

<http://walotux.walon.org>

Forums et lisses

<http://berdelaedje.walon.org/>

<http://fr.groups.yahoo.com/group/viker/> (câzu moirt)

<http://walon.cultureforum.net/>

Tchanteus e walon

Grand Pris del tchanson e walon (loukîz p. 20) li 12 di may a Médiarives a Lidje.

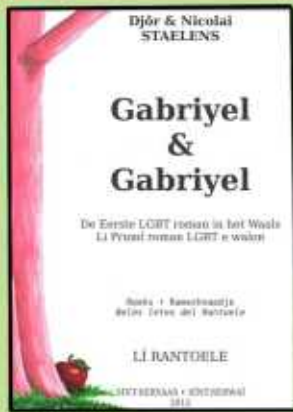
Racsegnes a Georges Vettters di "Walons-nous" : gvet@rtbf.be

Teyâte

Waibe do teyâte do Triyanon a Lidje, avou tos les spectâkes, des fotos, et hay vos nd âroz

<http://www.theatretrianon.be>

Les programes do bontins 2012 sont bén fornîs. Dimandez lzès a francis@lesamisdutrianon.be

Li semdi 24 di mæss,
 el mājhone Airdiè,
 Foû Tchesteia, 7 a Lidje:
 * a 2 eures : mwaisse raploû del
 soce Li Rantoele.
 * a 5 eures: strimaedje do roman
 "Gabriyel & Gabriyel" da
 Djôr et Nicolai Staelens

RANTOELE L°61 * BONTINS 2012

p. 3 : Li pordjet "rifondou walon" a 20 ans
 (Lucyin Mahin)

p. 4 : Co on cōp cérudjin e l' Afganistan
 (Martial Ledecq)

p. 5 : Mi copleu flamind Jef Ulburghs
 (François Nyns)

p. 6 : Les petrodolârs (Ernest Benoit)

p. 7 : Stefane Peterhansel (Jean Goffart)

p. 8 : Rosa Roig, ene prof di catalan (Georges Sfasie)

p. 9-10 & 15-16 : Binde d' Imådjes : Li pirete
 (shûte èt a- shûre) (José Schoovaerts)

p. 11-12 : Roman : Boket di "Gabriyel & Gabriyel"
 (G. & N. Staelens)

p. 13 : Prôze-Powezeye : Douçmint
 (José Schoovaerts)

p. 13 : Powezeye : Lingaedje (Jacques Desmet)

p. 14 : Teyâte : Voyaedje al Mozale (Manfred Lejoly)

p. 17 : Les tcherbonîs d' fâde (Louis Baijot)

p. 18 : Rime-rames d' efants (Jean Cayron)

p. 19-20 : Djeus disfindous (José & Emile Pêcheur)

p. 20 : Grand Pris del Tchanson e walon (A. Gauditiaubois, L. Mahin)

p. 21 : Nos walons des oujheas (J. Servotte, Aves, L. Mahin)

p. 22 : Kesses di ciberrôbaleus

p. 22 : Fâves (Christine Tombeur, Jacques Werner)

